نوسینی د. زاهیر سوران

25ی فێبرواری 2005

تۆکسۆپلاسما

(Toxoplasmosis)

نەخۆشییەکی پاراسیتی قورس و ترسناکی مرۆڤ و ئاژەڵە.

هۆزانی

پرۆتۆزۆرێکی گرنگە بەناوی (Toxoplasma Gondii)، لەجۆری Coccida لەپۆلی Sporozoareیە زۆر لەجۆری Isospora وە نزیکە، وەك زیندەوەرێکی یەك خانەیی پەیدادەبێت و بەمانای تۆکسۆ (کەوانە)و پلاسما (شێوە)، واتە شێوەکەوانەیی دەبێت، لەپێشەوە تیژو لەپشتەوە بازنەییە. تۆکسۆپلاسما لە ڕێی کۆنۆیدەوە خۆی بەخانەخوێ (ژێرماڵە) دەنووسێنێت. یەکەمجار لەساڵی 1908 لەجۆرە مشکێکی ئەفریقاییدا دۆزرایەوەو پاشتر لەباڵندەو شیردەرەکاندا دۆزراوەتەوە. قۆناغی زاووزێ و سووڕی ژیانی لەناو پشیلەی ماڵی و کێوی دایە وەلێ قۆناغی نازایەندی لە لەشی مرۆڤ و سەگدا بەسەردەبات.

شێوەکانی سووڕی ژیانی

1- شێوەی خێراژێ ، لەم شێوەیەدا زۆر خێرا دابەش دەبێت و گەندەتوورەکە دروست دەکات و بەهەزاران ترۆفۆزۆیتی شێوە مۆزی تیادایە.

2- سستەژێ ، لەم بارەدا لەسەرخۆ دابەش دەبێت و (بەپێچەوانە خێراژێوە) توورەکەیەکی ڕاستەقینە دروست دەکات.

3- شێوەی ترۆفۆزۆیت ، لەشێوەی هەیڤدایەو نزیکەی 1-6 سم دەبێت (لێپرساوی نیشانە توندەانی سۆکەن).

4- شێوە گەمێت ، بەکرداری گەمیتە زۆر دەبێت.

5- توورەکە گەرا، سپۆرۆزۆیتەکانی تیادایەو لەدەرەوەی لەشی دواخانەخوێدا دابەش دەبن (لێپرساوی بەردەوامیی سۆکەن).

شێوەی نەخۆشییەکە لەمرۆڤدا

- جۆری زگماکی یان تووشبوو لەدایکەوە، دەبێتە هۆی لەناوبردنی کۆئەندامی دەمار.
- جۆری وەرگیراو، جۆری لیمفە گرێکان، پیسبوونی خوێن.

پەتازانی

تۆکسۆپلاسما تووشی خانەخوێی گیاخۆرو گۆشتخۆرو باڵندەش دەبێت و زۆربەی جیهانی گرتووەتەوە. نزیکەی 60 ملیۆن ئەمریکی هەڵگری تۆکسۆپلاسمان بەڵام تەنیا ژمارەیەکی کەمیان نیشانەدارن لەبەرئەوەی کۆئەندامی بەرگری ناهێڵێت نیشانەکان دەربکەون . هاوکات نەخۆشییەکە زۆر لە فەرەنسادا بڵاوە چونکە فەرەنسایییەکان حەز لەخواردنی گۆشتی بەرکوڵ و خاو دەکەن. ئەوەی ڕاستی بێت سەرچاوەی نەخۆشییەکە پیسایی پشیلەیە بۆیە زۆر پێویستە خێرا شوێنی پیساییەکە پاك بکرێتەوە.

ڕێگاکانی گواستنەوە

1- زگماکی

لەم بارەدا تۆکسۆپلاسما لە وێڵاشەوە دەپەڕێتەوەو لەزاماڵدا ئاولەمە تووش دەکات. ئەوەی شایانی باسە ئەم شێوە زگماکییە بەناو کۆئەندامی ناوەندیی دەمار، چاو، دڵ، سییەکان گلاندی سەرگورچیلەدا بڵاودەبێتەوە. گەر ساوا ژیا ئەوا پرۆتۆزۆرەکە لە لەشدا وندەبێت وەلێ لەکۆئەندامی دەمارو تۆڕەی چاودا هەر دەمێنێت. لم بارەدا ڕووبەرێکی گەورەی مێشك کلس دەکات و لەناودەبات. لەکاتی گواستنەوەی ڕاستەوخۆدا زیندەوەرەکە لیمفە گرێکان، سپڵ جگەرو ماسولکەکانی ناوپۆشی دڵ دەگرێتەوە.

نیشانەکان

بەگشتی لەکاتی سکپڕیدا ئەم جۆرە بێنیشانەیەو لەدایکەوە دەگوێزرێتەوە بۆ ئاولەمە. ساڵانە لە 1000 نەخۆشدا تەنیا 2-3 دایك ئاولەمەکانیان تووشی تۆکسۆپلاسما دەکەن و نەخۆش 3 نیشانەی سەرەکی هەیە کە ئەمانەن:

– ئاوبەنگی مێشك. – کلس بوونی ناو مێشك. – سۆی تۆڕەی چاو.

لەگەڵ ئەم نیشانانەدا کەللەو چاو گچکەیی، گەشکەو نیشانەی سۆی مەننگو مێشك دەردەکەون. هەندێکجار پاش لەدایکبوون هەفتە – مانگ نیشانەکانی وەك گێلی و گیروگرفتی دەروونی منداڵ دەردەکەون. لەبارە سەختەکاندا منداڵ تادارەو گەدەو جگەرسۆی هەیە و سپلیش گەورە دەبێت. تۆکسۆپلاسمای زگماکی نەخۆشییەکی سەختەو لەگەڵ ژیاندا ناگونجێت بۆیە زۆرجار دەبێتە هۆی مردنی کۆرپەلە. لەم بارەدا ژن تەنیا یەك جار تووشی ئاولەمە لەباربردن دەبێت.

2- ڕاستەوخۆ (وەرگیراو)

بە هۆی خواردنی گۆشتی کاڵ یان بەرکوڵ کەتوورەکەکەی تیادا بێت، یان بەرێکەوت توورەکە گەراکان لەگەڵ پیسایی پشیلەدا کراونەتە دەرەوەو بخورێن. هەروەها لەکاتی گواستنەوەی خوێندا یان چاندنی ئەندامێکی لەشی نەخۆش لەیەکێکی ساخدا دەگوێزرێتەوە. سۆکە زیاتر لەمنداڵ و لاودا دەردەکەوێت (لە فەرەنسا تا تەمەنی 30 ساڵدا ڕێژەیەکی زۆر لە دانیشتووان تووشی تۆکسۆپلاسما بوون) ماوەی کرکەوتنی تۆکسۆپلاسما دیار نییە وەلێ قەبلێنراوە لە نێوان 10-21 ڕۆژدایە. گەر لەئەنجامی خواردنی گۆشتی تووشبووەوە بێت ئەوا لە 5-25 ڕۆژدا کردەکەوێت.

نیشانەکان بریتین لە:

*** لە جۆری کوتوپڕدا:** لیمفە گرێکان (پشتی مل و لامل و ژێر بن باخەڵ و ناوگەڵ) گەورەدەبن. گرێکان نەرمن دەجوڵێن بێئازارن و سۆیان نەکردووە، هێدی هێدی لەچەند مانگێکدا گەورەدەبن. ماندوویی لەڕووخساری نەخۆشدا دەردەکەوێت و ئارەزووی خواردنی نامێنێت. هەندێکجار تالێهاتن، ژانی جومگەو لەش داهێزران و ژانەسەرو مەرازەو ئالۆش دەردەکەوێت. هەندێکجاری تر سییەسۆ،سۆی پەردەی ناوەوەی دڵ، جگەر زەردهەڵگەڕانی نەخۆش و گەورەبوونی سپلیشی لەگەڵدایە. هەرچەندە تا نزمە وەلێ سەرچاوەی نازانرێت و لەوانەیە نەخۆشییەکە هەفتە یان مانگ بخایەنێت. زۆرجار تۆڕەی چاو بریندارەبێت، خوێنی لێدێت و دەبێتە هۆی ئاوساوی و سووربوونەوەی سپێنەی چاو.

*** لەجۆری تولانیدا:** لەم بارەدا نەخۆشییەکە لەزۆر شێوەدا دەردەکەوێت وەك ژێر تالێهاتن، ژانی جومگەکان، گۆڕانکاریی دەروونی، سۆی هێلکەدانی سکپڕو دووبارە لەناوچوونی ئاولەمە.

*** جۆری دەرنەکەوتوو:** لەهەموو جۆرەکان زیاتر دەردەکەوێت.

*** تۆکسۆپلاسما لەلەشی ناتەواودا:** لە 50٪ی بارەکاندا مێشکەسۆ،سۆی پەردەی ناوەوەی دڵ و مردنی خانەکانی دڵ، سییەسۆ دەردەکەوێت. نەخۆش باری باش نییە و ڕێرەوی نەخۆشییەکە ڕووەو هەڵچوون دەچێت و زۆرجاریش نەخۆش دەمرێت. نابێت ئەو ڕاستییەش لەیادبکەین کەزۆرجار وەك نەخۆشییەکی تێکەڵ لەئایدزداردا دەردەکەوێت. لەئایدزداردا، لە ئەنجامی چالاکبوونەوەی تۆکسۆپلاسمای ناو مێشکەوە دەردەکەوێت، زۆرجار دەبێتە هۆی سۆی مەژی و لەم بارەدا نەخۆش بیر لەدەست دەدات. نەخۆش بێخولق دەبێت شتی لێتێکدەچێت، جاری وایە نەخۆش تووشی نیوە ئیفلیجی یان شەپلەداری دەمارەکانی کەللەی سەر دەبێت.

تێبینی: لەم ساڵانەی دواییدا زۆرجار ئەیدزدار تۆکسۆپلاسمای وەك سۆیەکی هەلپەرست تووش دەبێت و زۆرجاریش دەبێتە هۆی مردنی ئەیدزدار.

ڕێڕەوی نەخۆشییەکە

بەگشتی باشە، لەمنداڵیشدا ڕێژەی مردن زۆرکەمە، هەروەها ڕێرەوی نەخۆشییەکە لەسەر تەمەن و باری لەشساغی مرۆڤ بەندە. تۆکسۆپلاسما لە منداڵی ژێر دووساڵدا زۆر ترسناکەو منداڵ تووشی کەمخۆراکی و گیری دەکات.

دەستنیشانکردن

بەگشتی دەستنیشانکردنی تۆکسۆپلاسما سەختەو زۆرجار وەك لەجۆری زگماکیدا بەو سێ نیشانەیەی سەرەوەدا دەناسرێتەوە.

– جیاکردنەوەی پاراسایتەکە (لەوانەیە لەباری تووندی نەخۆشییەکەدا راستەوخۆ پاراسیتەکە لەناو شلەی راکێشراوی ناو لووە لیمفاوییەکاندا یان شلەی مۆخدا پاش رەنگکردنیان بە Gimsa یان Wright بناسرێتەوە).

– گۆرانکارییەکانی مێشك بەهۆی تۆمۆگرافی کۆمپیوتەرییەوە دەستنیشان دەکرێت.

– تێستی IFA (indirect flurescent antibody) بۆ پێوانەکردنی دژەتەنی IgM.

– تێستی Sabin-Feldman dye test زۆر هەستدارە بەباشی IgG دەپێوێت.

چارەسەرکردن

– لەکاتی تادا حەوانەوە بەسوودە ، پێویستە هەمیشە هەوای ژووری نەخۆش بگۆررێت.

– پاکوخاوێنی کەلوپەل‌و خاولی‌و پێخەف زۆر گرنگە.

– خۆراك‌و خواردنەوە زۆر پێویستە بۆ نەخۆش (بۆ پڕکردنەوەی ئاوی لەکیسچوو بەهۆی رشانەوەو سکچوونەوە) بەتایبەتی شیر، ئاوی کانزایی، میوەو شۆربا.

– تەنیا لەباری گراندا نەخۆش لەنەخۆشخانە دەمێنێتەوە.

دەرمان

* ئەسپرین‌و پاراسیتۆڵ دژ بە تا. دەرمانی دژی رشانەوە، کۆکەو تف‌و گروێسك.

* لەکاتی ئاڵۆزبوونی نەخۆشییەکەدا ڤالیۆم‌و ڤیتامین C و B12 زۆر بەسوودن.

* زۆربەی پزیشکەکان تێکەڵکردنی دوو دەرمانی Pyrimethamine, Sulfadiazine لەدەمەوە نزیکەی 100–200 ملگم یەکەم ژەم، پاشتر 1 ملگم/کگم، نابێت لە 25 ملگم/کگم لەش (لە 2–3 رۆژی یەکەمدا) تێپەربێت، بۆ ماوەی 3–4 رۆژ پێشنیاردەکەن بدرێت بە نەخۆش.

تێبینی: زۆرجار پریپامین دەبێتەهۆی کەمبوونەوەی خڕۆکەی سوورو سپی‌و کەمخوێنیی نەخۆش.

– رۆژانە 300 ملگم دۆکسیسیلین لەخوێنهێنەرەوە بە 3 ژەم دەدرێت بەنەخۆش.

– ئەمەریکاییەکان رۆژانە 600 ملگم Clindamycin لە 6 کاژێردا (لەدەمە یان لەخوێنهێنەرەوە یان لەماسولکە) دەدەن بەنەخۆش. لەخوێنهێنەرەوە دەتوانین تا 1.2 گم لە 6 کاژێردا بدرێت بەنەخۆش.

چارەسەرکردنی تۆکسۆپلاسما لە ئەیدزداردا:

– خەپلەی Sulfadiazin 1 گم × 4 جار بۆ ماوەی 6 هەفتە لەگەڵ خەپلەی Pyrimethamine 200 ملگم (یەکەمجار) پاشتر رۆژانە 50 ملگم لەگەڵ 45 ملگم Folinsyra دەدرێت بەنەخۆش.

خۆپاراستن

پێویستە پەیرەوی ئەم خاڵانەی خوارەوە بکرێت:

– کوڵاندنی گۆشت لە 60 پلەدا تا تورەکەکان لەناوبچن.

– پێویستە پێش‌و پاش دەستبردن بۆ گۆشت یان میوەو سەوزەخواردن دەست بشۆررێت.

– خوێنی وەرگیراو لەخوێندەر تێست بکرێت بۆ پاراسایتەکە ئەوسا بەکاربهێنرێت.

– تێستکردنی خوێن، ئەندامی بەخشراو بەنیازی چاندن بۆ دڵنیابوون لەساغی.

– پێویستە سکپڕ خۆی لەپشیلە دووربخاتەوەو لەماڵ‌و کێڵگەدا دەستکێش بەکاربهێنرێت.

سەرچاوەکان

References

1.Simona Radulescu and Emest A. Meyer. Medical Parasitology, All Edition, 1994: 110-

2.Andersson S. E. J Exp Med. 1974; 139, 1154.

3.Lambotte. R. Toxoplasmosis congenitalie. H. Gynec. Obstre Biol, 1976; 5, 265.

4.Jacobs. L. Toxoplasam and Toxoplasmosis, Anm Rev. Microbiology, 1964; 17: 429-450.

5.Elliot DL et al. Pet associated illness N Eng J Med 1985; 313-985.